

Pászka Imre
A SZÖVEGALAPÚ „TÁRSADALOMTUDOMÁNY”
LEHETŐSÉGEI*

The possibilities of a textually-based social science

By combining elements of German hermeneutics, French structuralism as well as English speech act theories, Paul Ricoeur intends to restore the harmony of content and form. Nonetheless, connecting hermeneutics and speech act theory tackles only the explanation/interpretation of the meaning of the text. His attempt to favour the concept of explanation over interpretation is not convincing. The reason is that it is impossible to interpret without explanation and argumentation – this requires no structuralist algebra. By rehabilitating the hermeneutical cycle Ricoeur designates the subject of social sciences in the texts to archive and precludes oral forms. Such a one-sidedness is somewhat odd, since every oral utterance is recorded, and in the final analysis, the subject of social sciences is constituted through written texts. The major virtue of Ricoeur's theory is the actualization of the unity of textually-based social sciences.

A szöveg s egyáltalában a textualitás vonatkozásában mindig felmerül a kérdés, hogy az mennyiben fejez ki anyagi dolgokat, társadalmi cselekvést és tapasztalatot, ugyanis a szöveg fogalma a cselekvés valamiféle felépítettségére utal. Egyrészt mint írás anyagi jelei, másrészt a textualitás és egyéb nyelvi konstruktumok tárgyiasulnak, anyagi dolgokká alakulnak át (feljegyzés, technológia, dokumentumok stb.). Mind e mögött, vélhetően, az az előfeltevés áll, mely szerint a nyelv maga anyagi praxis (Jaques Derrida). Ha ez így van, akkor adódik a kérdés: mi a viszony a szöveg és valóság között, a szöveg a valóságot adja-e vissza? Tény viszont, hogy a szöveg nemcsak eltávolodik a tapasztalattól, hanem az eltávolodás kihát a megértésre-értelmezésre. Ezért is van az, hogy a „nyelvi fordulatnak” (*linguistic turn*) társadalomtudományokba való integrálásával, a szöveg nemcsak tárgya a vizsgálódásnak, hanem valóságos eleme is. Következésképpen a tét: lehetséges-e „szöveg-alapú” társadalomtudomány, amely nem objektív tényezőkkel értelmezi a szubjektív szándékokat.

A kérdést Paul Ricoeur „*A szöveg mint modell*” (1978) című tanulmányában sarkítottabb megfogalmazásban veti fel: lehet-e a szöveg alapja és tárgya a hermeneu-

* Az itt szereplő szöveg, rövid kollázs-szerű összefoglalása egy nagyobb fejezetnek, amely a szöveg, társadalmi cselekvés és viselkedés aspektusait vizsgálja, ezért többször történik utalás a korábban és utóbb mondottakra, e miatt kérem az olvasó szíves elnézését.

tikai, illetve a társadalomtudományi elemzéseknek?¹ Ricoeur tanulmányában előterjesztett javaslata csak akkor értelmes, ha kezdettől fogva egyetértünk abban, hogy a szociológia és egyáltalában a társadalomtudományok humántudomány, amely ha kutatási tárgyát nem akarja szem elől téveszteni, akkor szorosan kapcsolódnia kell a humántudományok hálózatahoz. Ugyanis, ha a szociológiának is kutatási tárgya az „ember mint ember” s az általa létrehozott, felépített világ, akkor a szociológia humán tudomány (Berger-Luckmann 1998:256). Ebben az értelemben Ricoeur egy következetesebb, legalább Max Weber óta létező hagyományt folytat.

Ricoeur előfeltevése: azonosítható-e a társadalom a szöveggel; ha igen, a.) akkor a kutatási tárgynak vannak-e olyan sajátosságai, amelyek a „szövegre mint szövegre jellemzőek”, és b.) a kutatási módszer olyan eljárásokat feltételez-e, amelyek az „értelmezéshez vagy szöveg interpretálásához szükségesek”? Ebből további két „alapkérdés” adódik: a.) a társadalomtudomány tárgya mennyiben tekinthető a szövegelmélet használható paradigmájának, b.) a szövegértelmezés módszerére, mint az „értelmezés paradigmájára” mennyiben van szükség a humántudományok területén? (P. Ricoeur 2002:60)

Hans Gadamerrel ellentétben Ricoeur a hermeneutikát módszernek tekinti, egészen pontosan a hermeneutikán azokat a „szabályokat és szabályalkamazásokra vonatkozó” eljárásokat érti, amelyek „kultúránk írásos dokumentumainak interpretálásához szükségesek” (P. Ricoeur 2002:60). Ricoeur, láthatóan, egyrészt „hű” marad a diltheyi értelmezés fogalomhoz (írásos dokumentumok interpretálása), másrészt megtartja Schleiermacher felismerését, mely szerint a szövegnek egyszerre konstruálnak és rekonstruálnak kell lennie, mert a szöveg önmagában is egy totalitás (P. Ricoeur 2002:69).

A vázolt előfeltevések és hipotézisek után, amely a hermeneutikai tudományok közös tárgyára összpontosítanak, a szövegre mint szövegre s annak értelmezésére, az alapvető kérdés az, hogy mi a szöveg? S miért csak az írott szöveg képezheti a hermeneutikai tudományok tárgyát?

I.) Ricoeur azt írja, hogy „nevezzünk szövegnek minden írásban rögzített megnyilatkozást (*discours*)”. Következésképpen: „az írásban való rögzítés alkotja magát a szöveget.” A kérdés továbbá, hogy „mit rögzít így az írás?”; szerinte „minden

¹ A kérdést nálunk Szabó Márton aktualizálta, amikor Clifford Geertz és Paul Ricoeur két tanulmányát elemezte, illetve Ricoeur esetében a magyar nyelvre történő fordítói munkát is elvégezte (Szabó Márton: A szövegalapú társadalomtudomány, valamint P. Ricoeur: A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. In: Szociológiai Figyelő. 2002/1–2. 77–104, ill. 60–76. Lásd még: Clifford Geertz: 1994. Az értelmezés hatalma. Budapest. Osiris Kiadó, valamint P. Ricoeur: 1999. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Budapest. Osiris Kiadó.

megnyilatkozást” (P. Ricoeur 1999:10). A probléma itt is az írás és a beszéd (*parole*) kapcsolata, vagyis az, hogy az élőbeszéd is szövegnek tekinthető-e. Ricoeur nem vitatja a beszédnek az íráshoz viszonyított történeti, pszichológiai és szociológiai „előidejűségét”, azonban az írásban való rögzítés, „bevésés” megőrzi a „megnyilatkozást (*discours*), és azt hozzáférhető irattárrá teszi az egyéni és kollektív emlékezet számára” (P. Ricoeur 1999:12). Más szóval az írás intézményt teremt, intézményeket teremtő. Tekintsünk el itt attól a ténytől, hogy az élőbeszéd évezredek óta képes volt intézményteremtésre (szokásjog, vallási és társadalmi rituálék, viselkedési szabályok, normák, sőt állami jellegű szerveződések stb.). Ricoeur szándéka a szöveg, mint diskurzus hangsúlyozásával az értelmezés fogalmának bevezetése, amit úgy tud megoldani, hogyha ki tudja mutatni, hogy az élőbeszéd és az írás közötti különbség megjelöléséhez beemeli az olvasás funkcióját. Ténylegesen is, az ír–olvas kapcsolata nem a beszél–válaszol kapcsolat élő dialógus helyzete. Ugyanis a párbeszéd kérdések és válaszok sémája mentén zajlik. Ez a fajta kapcsolat az író és az olvasó között nem áll fenn, az írott szöveg (pl. könyv, archív dokumentumok), két egymással közvetlenül nem érintkező, nem kommunikáló részre osztja az írás és az olvasás műveletét.

A szöveg felszabadulása a szóbeliség alól a lejegyzés által „felforgatja” a nyelv és a világ viszonyát (P. Ricoeur 1999:12). A „felfordulás” fogalmából kiindulva Ricoeur különbséget tesz a szóbeli szöveg referenciális viszonya vagy funkciója és az írásbeli szöveg hasonló viszonyai között. A hangsúly a referenciális funkción van, mivel az visszahozza, „kiegyenlíti” azt az állapotot, amely a jeleket elválasztja a dolgoktól. Pontosabban: a nyelv szimbolikus funkciójából adódóan elvonatkoztat a tulajdonképpeni dolgoktól, vagyis a grafikai átírással, a valóságtól, a világtól, a dolgoktól. Ezért a beszéd, mint megnyilatkozás referenciális funkciója az, hogy amikor a világról beszél – „miről is beszélnének?” – „bekapcsolódik valamelyest a világba” (P. Ricoeur 1999:13). Ez a „bekapcsolódás” azonban különböző módon történik az élőbeszéd és az írott szöveg esetében.

Élőbeszédben a megnyilatkozás teljes mértékben jelentő (*signifiant*), a valóságra utalás, (a referencia) arra a valóságra utal, amely a beszélőket körülveszi. A nyelv biztosítja a lehorgonyozást: a mutató névmások, a hely-és időhatározószók, a személyes névmások, az igeidők, s általában minden „mutató” (*déictiques*) vagy „feltűnő” (*ostensifs*) jelölő ezt szolgálja. Más szóval, az élőbeszédben a beszélőket a megnyilatkozás kontextusától függő valóságba horgonyozza le. „Így az élőbeszédben (*parole*) – írja Ricoeur – annak az *ideális* jelentése, amit mondanak, visszautal a *valóságos* referenciára, azaz arra, *amiről* beszélnek” (P. Ricoeur 1999:13). Ebben az esetben a hallás és a látás (gesztusok, mimika stb.) együtt vannak.

Ezzel szemben, amikor a írott szöveg lép a beszéd helyébe, a szöveg „feltartóztatja” a párbeszédet, azonban a szöveg nem referencia nélküli, ugyanis az olvasásnak, (az értelmezésnek) a feladata megvalósítani a referenciát. A szövegolvasás (értelmezés) hiányában az írott szöveg „világon kívüli”, „világ nélküli” stb., azonban „szabadságában” áll kapcsolatba lépnie minden más szöveggel, amely az élőbeszédtől eltérő (kontextus-függő) valóságot helyettesíti. A másik következmény, amikor a írott szöveg elfoglalja a beszéd helyét, hogy akkor többé már nem lehet beszélni tulajdonképpen megnyilatkozóról (*locuteur*), az élőbeszéd közelségének helyére a szerző és a szöveg kapcsolata lép. A szerző eltávolodik a szövegtől, helyébe a magyarázó és az értelmező lép (P. Ricoeur 1999:15).

A probléma nem az, hogy a beszéd leírható, hanem az, hogy, mit írunk le, „mit rögzítünk” Más szóval a szöveg – a „diskurzusrögzítés” mire irányul, a rendkívül változatos és különböző szintű beszédmódokból mi az, ami rögzítésre érdemes. A beszélt és az írott nyelv közötti „különbség igazolása érdekében”, láttuk, Ricoeur a diskurzus elméletet vonja be, mert a diskurzus (a megnyilatkozás) lehet beszélt vagy írott. Arra kérdésre, hogy „mi egy diskurzus” a választ a nyelvészeknél véli felfedezni. Eszerint a diskurzus „nyelvi esemény”, amely a nyelvhasználatra vonatkozik, vagyis nyelvhasználatot jelent.²

A nyelvi esemény és nyelvhasználat egymást kiegészítő fogalom-pároknak a megkülönböztetése Ricoeur számára fontos ismeretelmélet következményekkel jár, ugyanis nyilvánvalóvá teszi, hogy a diskurzus nyelvészet más szabályokon alapszik, mint a nyelvi rendszer nyelvészete. Ricoeur elméletébe beilleszthető ismeretelméleti perspektívákat Émile Benvéniste felismerésében találja meg, aki kimutatta, hogy míg a nyelv alapegysége a jel, a diskurzusé a mondat. S a mondatnyelvészethez E. Benvéniste által kimutatott négy sajátos jellemzője, – *időbeliség, szubjektivitás, világra vonatkozás, kommunikáció* – lehetővé teszi számára, hogy kidolgozza a diskurzusnak, (mint nyelvi eseménynek) a hermeneutikáját (P. Ricoeur 2002:61). A négy jellemző együttesen alkotják a nyelvi eseményt, amelyhez egy következő lépésben hozzákapcsolja az ésszerűen vezérelt cselekvés fogalmát (Ricoeur 2002: 64). Ricoeur törekvése láthatóvá tenni a nyelvi esemény „átalakulás/átalakítás” folyamatát, amely a nyelvi kompetenciánk révén a nyelvhasználatban aktualizálódik. Az aktualizálás itt abban áll, hogy a mondatnyelvészet négy alapvonását átviszi

² Az egymást kiegészítő fogalom-párok: rendszer és esemény, kód és közlemény – Ricoeur szerint – rendkívül fontos szerepet játszanak a nyelvészetben, amióta F. Saussure a „nyelvről” (*langue*) és „beszédről” (*parole*) írt, valamint Louis Hjelmslev a „sémáról” és a „nyelvhasználatról”. Ehhez Ricoeur még hozzákapcsolja Chomsky „nyelvi kompetencia” és „nyelvhasználat” egymást kiegészítő terminusai köre szerkesztett elméletét (P. Ricoeur 2002:61).

a megértés területére, ahol kimutatható, hogy a négy alapvonás a beszélt és az írott nyelv értelmezésében különbözik.

Ezt a különbséget főleg a diskurzusesemény megvalósulásának *időbelisége* teszi nyilvánvalóvá, ugyanis a diskurzus „mindenkor kizárólagosan” csak időben történik és „jelenbeli lehet”. Ricoeur is úgy látja, hogy az élőbeszéd folyamatában a diskurzusesemények illékonyak, felbukkannak, majd eltűnnek (P. Ricoeur 2002:61). Ezért van szükség rögzítésre, „följegyzésre”, vagyis az élőbeszédet írásban kell rögzíteni. Ebben semmi újdonság nincs, régi antropológusi technika, mint ahogy abban sincs, hogy azt szokás rögzíteni, vagy éppen följegyezni, amit kimondanak, ami „ki lett mondva”, amit „ki akarunk jelenteni”, a mi esetünkben azt is, amit nem mondanak ki (pl. gesztusok stb.), amelyek szintén jelentéshordozók. Láthatóan a diskurzus „konstitutív” alapja a tartalom, „a nyelvi esemény jelentéstartalma”, nem pedig maga a beszéd, mint „nyelvi esemény” (Ricoeur 2002:62). Gadamer, a megértés-értelmezés tárgyát hasonlóképpen az írott szöveg jelentéstartalmában jelölte meg. Ha a valóság emberi cselekvésekből felépített, akkor a kérdés az, hogy azt hogyan lehet szöveggé alakítani. Az austini beszédaktus-elmélet beemelésével Ricoeur a hangsúlyt az intencionális beszédaktusra helyezi, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy a pragmatikának (nyelvhasználatnak) van egy általánosan megragadható sémája: lokúció-illokúció-perlokúció.³ Magyarán, a „mondat megválasztása és bizonyos típusai (lokúció) a benne kifejezett szándék (illokúció) és az általa kiváltott hatás (perlokúció) egyaránt részei a beszédnek” (John L. Austin 1990; Pléh Cs. 1990; Szabó, M. 2002). A beszédcselekvés tehát esemény, amelyben láthatóvá válik, hogy a beszélők „mit mondanak, mit szándékoznak tenni, s mire vezethet mindez”. A beszédcselekvés jelentéssel bír, ezt a jelentést lehet szöveggé „följegyezni”, írásban rögzíteni, s ezáltal elemzés tárgyává tenni. A beszédaktus hármas sémájának alkalmazása tehát akkor értelmes, ha pontosan ki lehet mutatni, hogy mi a jelentéstartalma (P. Ricoeur 2002:62.) Hasonlóan a jelentéshordozó cselekvés más megnyilvánulásaihoz, a beszédaktus jelentéstartalommal bíró cselekvés, amely az adott szociokulturális környezetben, a múltban és a jelen-

³ Lokúció, illokúció az angol locution (=beszéd) szó alapján képzett terminus. A lokúció valaminek a kimondása egy bizonyos értelemmel és referenciával egy adott nyelvben, vagyis valami mondásának aktusa (act of saying something), amit elválasztanak attól az aktustól, amit valaminek a kimondásában hajtunk végre (act in saying something), ez az illokúció, vagyis az az interperszonális cselekvés, melyet egy megnyilatkozás kimondása segítségével hajtunk végre (pl. ígérés, figyelmeztetés, elítélés, kérdés-állítás). Másképpen fogalmazva, megnyilatkozásainkban elhatárolhatjuk egymástól, hogy mondunk valamit (lokúció), és azt amit teszünk (illokúció), cselekszünk valamit abban, hogy mondjuk, amit mondunk. (Lásd: Pléh – Siklaki – Terestyéni 1997: 663, 12.)

ben, s vélhetőleg a jövőben is általánosan elfogadott szabályokat követ, illetve követhet.

„A diskurzusból a mondat a *szubjektivitás és személyesség* különböző indikátorai révén utal saját beszélőjére” (Ricoeur 2002:63). Az élőbeszédben a beszélő „szándékának és megnyilatkozásának jelentései” összecsúsznak, mert szinte lehetetlen különválasztani azt, „amit a beszélő gondol” attól „amit a diskurzus jelent”. Ezzel szemben – mintha Gadamert olvasnánk – az írásbeli diskurzus elválik a szerző személyétől, ezáltal szándékától is, kivonja magát a szerző „lehatárolt élethorizontja alól.” Más szóval, kiiktatódnak a szerző személyével kapcsolatos pszichológiai életmegnyilvánulások. Mindez, úgy tűnik, az objektivitás követelményeinek is eleget tesz, miközben tág teret nyit az értelmezésnek azzal, hogy a szöveg mindig több, mint amit vele a szerző közölni akart. A szöveg írásos rögzítése nem szegényíti, illetve „torzítja” el a szöveget – ellenkezőleg, a „diskurzus valódi szellemét” jutatja kifejezésre.

Az explicit szándék, legalább is első lépésben, a pszichológiai és társadalmi kontextus kiiktatása (Gadamernél is), ami azt feltételezi, hogy a szöveg jelentését magából a szövegből kívánja értelmezni, vagyis „jelentést csak jelentés gyógyíthat” (Ricoeur 2002: 63). Vagy pedig értelmezés/magyarázat útján újabb jelentéseket hozunk létre, mindaddig amíg elfogadható jelentésig nem jutunk el. Kétségtelen, az írott szövegre való összpontosítás, s ennek kizárólagos vizsgálati tárgyként való megjelölése hermeneutikai feladat. Azonban az írott szöveg is konvencióktól terhelte, egyrészt a szerző egy adott társadalmi kontextusban fogalmazza meg kijelentéseit, akarva-akaratlanul ennek jegyei megjelennek a szövegben is, másrészt bizonyos szándékok, motivációk, indokok vezérlik írás közben, amelyek gondolkodását, érzelmeit láthatóvá teszik. Mindennek a megértés-értelmezés folyamán jelentősége van.

A nyelvi esemény értelme „egy világra vonatkozik”. A világ a szöveg által „feltáruló vonatkozás-együttes”; ebből következik, hogy „szöveget érteni” azt jelenti, hogy az „értés során megvilágítjuk saját helyzetünket, amely a viszonyokat egybefűzi, s amely a bennünket *környező világból* megteremti a *mi világunkat*. Ez a folyamat a *környező világ Világgá bővítése*” (P. Ricoeur 2002: 64). A szövegben „feltáruló viszonyok teszik a világot hozzáférhetővé”, ám csak akkor, ha ebbe a szöveg-világba mi, az olvasók is beletartozunk. Világosan kell látnunk, hogy az értelmezendő tárgy itt az értelmező világlátásától meghatározott. Ebben az értelemben a világra való vonatkoztatás nem ábrázolás, illetve a világ nem azonos egy adott szituációval abban az elgondolásban, ahogy „*az embernek világa van*” (P. Ricoeur 2002:63). Itt a világ a szövegben feltáruló „vonatkozás-együttes”: a szöveg-világé és az értel-

mező világának együttese. Következésképpen, csak írásban tárul fel a „világ vázlata” (Heidegger), a diskurzus jelentése, mivel a szöveg kiszabadult a helyzet és szituációfüggőség alól.

A diskurzus, mint láttuk, „kimondás”, annak kimondása, amit ki akarunk jelenteni, vagyis *kommunikáció*. Formailag ez lehet szóbeli és írásos. Mindkét esetben a diskurzusnak *kommunikáló személyei* vannak. A szóbeli párbeszéd helyzetben a kommunikáló személyek interaktív helyzetükből adódóan szemtől szembe kijelentéseket tehetnek, ezzel szemben az írott szöveg ezt a korlátozott helyzetet azzal oldja fel, illetve tágítja ki, hogy térben és időben különböző helyeken elhelyezkedő személyek, közönség számára mond valamit. Pontosabban: „a leírt dolgokkal tulajdonképpen mindenki szembesülhet, aki olvasni tud.” A diskurzus írott változata (Gadamernél is), tehát, eltávolodik, megszabadul az „esemény pillanatnyiségára jellemző sajátosságától”, a szerző „átélt viszonyaitól”, a „konkretizáló utalások korlátjaitól”, s „áttöri” a szemtől szembeni interaktív helyzet „szűk” határait. Így tehát nincs is szüksége látható-hallható másokra (P.Ricoeur 2002:64). Csupán olvasni tudó közönségre.

A kérdés az, hogy ha az élőbeszéd az írott szöveg előzménye, s a szövegközpon-tú hermeneutikai megértő-értelmező társadalomtudomány tárgya a múlttal összeszövődő jelen is, akkor az írott szöveg nem sikkasztja-e el az élőbeszédet kísé-
sérő, a dialógusban résztvevők számára jelentéssel bíró jeleket (gesztusok, intonáció, mimika stb.). Ricoeur feltételezése, hogy az írott szöveg semmi olyat nem sikkaszt el az élőbeszédéből, ami a hermeneutikai számára fontos. Ellenkezőleg, a diskurzus írásba rögzített formája azért „lehet” értelmező tudomány tárgya, mert csak az írott szöveg garancia arra, hogy a dialógus „univerzálissá” válhat, hiszen hozzáférhető mindenki számára, mindenütt és mindenkor, aki érdeklődést mutat iránta.

Miután Ricoeur tisztázta, hogy mi a szöveg, mi az élőbeszéd és az írott szöveg közötti különbség, miközben mindkettőt szövegnek, a diskurzus módjainak tekintti, az írott szöveget jelöli meg a megértő-értelmező tudomány tárgyának, mivel Max Weber is az „ésszerűen vezérelt magatartásként definiálta ezt a tárgyat” (P. Ricoeur 2002:64). A kérdés továbbá az, hogy vajon az „ésszerűen vezérelt magatartás” kiegészíti-e azt amit Ricoeur „*olvashatóság jellegnek*” nevez. A következő lépésben tehát a diskurzus fentebb vázolt négy kritériumát – időbeliség, diskurzus-esemény, világ, kommunikációs jellemzők – az „ésszerűen vezérelt cselekvés” fogalmára vonatkoztatja, amit szintén egy négyes tagolásban old meg.

P. Winch a konceptuális társadalomtudomány alapozási kísérletében⁴, az eszmék és az életmód egymásra vonatkoztatásakor, M. Weber nyomán a szabályvezérelt cselevésnek (társadalmi kontextusnak) tulajdonított jelentőséget, ugyanis ez teszi lehetővé, hogy megértsük a jelentését annak, amit az emberek tettek, tesznek és mondanak (P. Winch 1988:120–123). Ricoeur ezt azzal egészíti ki, hogy a weberi fogalomhoz hozzákapcsolja az austini beszédaktus-elmélet azon felismerését, miszerint a beszédaktus-típusai cselekvéstípusok.⁵ Ricoeur szavaival: egyrészt a „diskurzus négy kritériumát az ésszerűen vezérelt cselekvés fogalmára fogjuk vonatkoztatni”, másrészt „ahogyan a beszédaktusok, úgy fejlesztenek ki a cselekvési események is (...) hasonló dialektikát egy (...) esemény időbeli státusa, és (...) logikai státus között, amelyet egy határozottan azonosítható értelem-tartalom jelöl ki” (Ricoeur 2002:66).

A cselekvés rögzítés – a mondatnyelvészet négy kritériumhoz az első hozzárendelés – tehát arra keresi a választ, hogyan lehetséges az *írott szöveget* azonosnak tekinteni a *cselekvéssel*. Pontosabban, hogyan viszonyul az írott szöveg a valósághoz. Ricoeur abból indul ki, hogy van egy közös alapviszony a diskurzus írásbeli rögzítése és az ésszerűen vezérelt cselekvés között. Éspedig, ahogyan a beszélgetés „sajátosságai” érdektelenné válnak az írásbeli rögzítést követően, ugyanúgy az interakciók is azért veszítik el jelentőségüket, mert a cselekvést rögzített szövegnek tekinthetjük (P. Ricoeur 2002:64). Természetesen csupán annyiban, amennyiben az adott környezet kulturális mintázatába illeszkedő szabályokat követ. Noha a cselekvéselméletben egy ilyenfajta kijelentésnek „tudományos interpretációs” alapja kétséges, mert nem mindenki szabálykövető a beszéd-cselekvésben sem, mégis Ricoeur azt állítja, hogy maga a „cselekvés mint ésszerűen vezérelt cselekvés a tudomány tárgya lehet – anélkül, hogy el kellene veszítenie ésszerű voltát –, még-

⁴ P. Winch, amint azt Erdélyi Ágnes kimutatta, félreértette M. Weber, ami abból származott, hogy miközben Winch is az emberi viselkedésben az érthető elemet akarta megragadni, ám az emberi viselkedés érthető eleme egészen mást jelentett a német filozófiában, amelyet Weber követett, mint amit Winch és az angolszászok értettek rajta Wittgenstein nyomán. (Lásd: Erdélyi Ágnes 1988: A megértő társadalomtudomány – angolszász módra. In: Peter Winch 1988:18).

⁵ A beszéd-aktus elmélet újszerűsége abból adódik, hogy a nyelvhasználatot éppúgy cselekvésnek (aktusnak) tekinti, mint bármely fizikai tettet: a verbális kommunikáció nemcsak egyszerűen információátvitel, hanem cselekvések, aktusok végrehajtása az információátvitelben. Az austini elmélet kimondja, hogy a nyelvhasználatot éppúgy kötött szabályok, konvenciók vezérlik, mint a grammatikai struktúrák felépítését, és a nyelvhasználati szabályok éppúgy jellemzik a nyelvet és éppúgy hozzátartoznak a beszélő nyelvi képességéhez, nyelvi tudásához, mint a szó szorosabb értelemben vett grammatikai szabályok. A jelentés fogalma pragmatikai, nyelvhasználati elemekkel gazdagodik, az információátvitel ténylegesen interakcióvá változik át. (Lásd: Pléh Csaba – Terestyéni Tamás: Jelentés és használat: a kommunikáció kutatása a szemantika és a pragmatika határán. In: Pléh–Siklaci–Terestyéni: Nyelv-kommunikáció–cselekvés. Budapest. 1997. Osiris. p. 15.)

pedig az objektiváció olyan metódusa révén, amely hasonló egy szöveg írásbeli rögzítéséhez” (P. Ricoeur 2002:64).

Kétségtelen, bármely cselekvés propozicionális (jelentés) tartalmát le lehet írni, egészen hasonlóan a beszédaktus eseteihez. Láthatóan, a cselekedet noematikus struktúrájáról van szó, vagyis a jelentéstartalmáról, így ez képezheti az interpretáció tárgyát. Ugyanakkor a noemának nemcsak propozicionális (jelentés) tartalma van, hanem illokúciós (amit a beszédben teszünk) viszonyokat is hordoz, amely hasonlatos egy teljes beszédaktussal (lokúció-illokúció-perlokúció). Mindebből Austin nyomán Ricoeur számára az következik, hogy a diskurzív cselekvések nemcsak a beszédaktus szempontjából számítanak paradigmának, hanem a beszédaktusnak megfelelő és azt megvalósító cselekedetek szempontjából is. Éppen ezért ki lehet dolgozni egy olyan cselekvéstipológiát, amely megfelel az illokúciós cselekedet modelljének (P. Ricoeur 2002:65). S ez láthatóan nem egyszerűen tipológia, hanem „kritérium-tan”, mivel minden típus saját „konstitutív szabályokkal” (Searle) rendelkezik, amelyek – M. Weber ideáltípusaihoz hasonlóan – lehetővé teszik ideális cselekvés modellek létrehozását. Ebből a perspektívából a megértés egyaránt magába foglalja a dolgot (a propozicionális tartalmat), a minőséget (az illokúciós mozzanatot). Ugyanis a cselekedet, akár csak egy beszédaktus, a propozicionális tartalma és illokúciós mozzanata által azonosítható, a kettő együtt alkotja az „*értelemtartalmat*” (*Sinngehalt*). Végül is, ami rögzítésre alkalmas a cselekvésből, az az értelemtartalom. A kérdés az, hogy mi felel meg a cselekvés területén az írásos rögzítésnek (P. Ricoeur 2002:66). Amit az írás rögzít, az a nyelvi esemény jelentéstartalma, tehát nem maga a nyelvi esemény (P. Ricoeur 2002:62). Röviden: azt kell rögzíteni ami „hátrahagyja nyomait”. Más szóval az időben, s világunkban vannak olyan cselekedetek, amelyek inkább az „olvasó”, mint „halló” számára tárulnak fel. A rögzítés „lényegét” Ricoeur a továbbiakban a szöveg három tulajdonsága – a cselekedet önállósága, a relevancia és jelentés, a cselekvés mint nyitott „mű” – összefüggésében vizsgálja.

A cselekedet tehát az által válik autonómmá, hogy dokumentumban tárgyasul. Pontosabban: ahogy az írott szöveg elválik szerzőjétől, ugyanúgy a cselekedet is elválik a cselekvőtől, s „megteremti saját következményeit” (P. Ricoeur 2002:66). Ez az önállósodása a cselekedetnek képezi a „cselekedet társadalmi dimenzióját.” Azonban nem minden emberi tett, cselekvés társadalmi – ezzel Ricoeur is tisztában van –, csak az, amely szerinte a „mi hatalmunkat valósítja meg, és mert ennek olyan következményei vannak, amelyeket nem látunk előre”. A probléma itt láthatóan az, hogy mit jegyzünk le, mi a „lejegyzés”. Ricoeur szerint azt jegyezzük le, aminek következményei vannak, amit nem látunk előre. Következésképpen, nem

minden beszédcselekvés lejegyzésre méltó. A kérdés az, hogy ha nem látjuk előre, a beszédcselekvésnek mi lesz a következménye, akkor honnan tudjuk meg, hogy lejegyzésre méltó. Feltehetően onnan, hogy mivel tudatosan, szándékoltan és motiváltan cselekszünk mégsem áll módunkban, hogy előre eldöntsük cselekedeteink nem látható következményeit, ezért cselekedeteinket rögzítjük. Vannak és voltak intézmények és személyek, akik mindig is a lejegyzéssel foglalkoztak. Magyarán, azért nem tűnnek el nyomtalanul cselekedeteink, mert nem csak lejegyzik, hanem tárolják, archiválják is őket. Az a kijelentés, miszerint a „*dokumentum* emberi cselekvésnek nevezhető” eléggé triviális. Minden történész tudja, hogy mindenfajta dokumentumot, amelyekre Ricoeur is hivatkozik, a „bevésés” = regisztrálás, „fölgjegyzés” fogalmaival, cselekedetek írásba foglalása, archiválása, mint például iskola, munkaközvetítő, bíróság, rendőrség, bank, egyetem, hadsereg, egészségügyi pénztár stb., mind olyan intézmények és személyek, amely cselekedeteket foglalnak írásba, őriznek meg. Így férhet hozzájuk a kutató, aki aztán megvalósíthatja „hatalmát” az által, hogy mit választ ki a beszédcselekvés dokumentumokba tárgyasult tartalmi közül, mi az, ami jelentéssel bír számára. Az értelemtartalom (Weber és Winch nyomán) a szabályvezérelt cselekvésekből nő ki, ezeket a szabályokat testesíti meg, és intézményes „műben” (műtárgy – artefacts értelmében) ölt formát, ami Ricoeur szerint „objektivitás formája”, s az értelmes magatartás ’társadalmi rögzítéséből’ következik (P. Ricoeur 2002:67).

A harmadik kritérium a *relevancia és a jelentés*, ami a diskurzus világa. Ricoeur definíciója szerint a konkrét helyzettől való elszakadás eredményeképpen, „létrejönnek a diskurzus *ki nem nyilvánított viszonyai*: ezt nevezzük ’világnak’” – a szó ontológiai értelmében. Más szóval az értelmileg orientált cselekvésnek az a jellemzője, hogy jelentése nem a „pillanatnyi helyzet relevanciáján” alapul, hanem azon „túl” van. Ez az „alapviszony” szerinte hasonlít ahhoz, ahogyan a szöveg „túllép a diskurzus határain” (P. Ricoeur 2002:67). A cselekvés jelentése és az adott cselekvési szituációra vonatkoztatott relevancia tehát egymással nem szembeállított, hanem „más módon is aktualizálhatók”, mint az eredeti cselekedet. Az aktualizáció azt jelenti, hogy egy cselekedetnek az adott helyzethez kötött relevanciáján túl is lehet jelentése. Túl léphet eredeti társadalmi körülményein és egy új társadalmi kontextusban új életre kelhet (P. Ricoeur 2002:67).

A negyedik kritérium az emberi cselekvés mint „nyitott mű” kérdése, vagyis a beszéd–cselekvés, mint szöveg-valóság *kit szólít meg*. Ricoeur a lehetséges olvasókat, a címzetteket meghatározatlan mennyiségnek feltételezi. Az emberi cselekvés értelemjelentésének azonban nincs kiváltságos olvasója (értelmezője), a kortárs értelmező sincs előnyös helyzetben. A közvetlen megfigyelő lejegyezheti a relevanciát,

a jelentést, ugyanis az emberi cselekedet a szöveghez hasonlóan „egyszerre befejezett és nyitott mű, melynek értelme mindig függőben marad” (P. Ricoeur 2002: 68). A szövegek állandóan „igénylik az új értelmezéseket”, amelyek újabb és újabb értelemtartalmakat hoznak létre. A mű nyitottsága az értelmezésre, láthatóan, egy dialektikus folyamat, amely implikálja az értelmezésnek, mint „módszernek” a kérdését.

2.) Ricoeur saját metodológiáját úgy ajánlja, mint amely „új eljárást nyit meg a magyarázat és megértés viszonyában.” (P. Ricoeur 2002:68). Láthatóan, nem helyettesíti az értelmezést magyarázattal, hanem a magyarázatot bevonja az értelmezés előterébe, s új feladatot szán neki. Nemcsak a hétköznapi életben, hanem tudós beszédben is magyarázunk, azaz érvelünk. Ricoeur ugyanakkor elveti a magyarázat és megértés szétválasztását, a kettő közötti „logikai szakadékot”, s azzal hidalja át, hogy a kettő viszonyát az „írás-olvasás analógiájára” vezeti vissza. A magyarázat fogalmát a nyelvészeti modellekből származtatja és a mítoszban (lásd Lévi-Strauss strukturalizmusa) látja igazoltnak, abban, hogy a mítoszt miképpen lehet magyarázni, anélkül, hogy értelmeznénk.⁶ Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a magyarázat fogalma Ricoeur-nél a strukturális elemzésre vonatkoztatott. A strukturális elemzés műveleteihez tartozik a formális elemek kibontása: szöveg szegmentálása, majd a részek, a szegmentumok egészben való egysége különböző szintjeinek a rögzítése, a hierarchikus aspektus kimutatása. A német (hermeneutika) és francia (strukturalista) tudományok ilyenét való összekapcsolása lehetővé teszi, hogy a magyarázat és az értelmezés visszakerüljön egyetlen „hermeneutikai ív” alá, valamint azt, hogy a „magyarázat és megértés ellentétes magatartását az olvasásnak, mint az értelem visszahódításának fogalmába” integrálja (P. Ricoeur 1999:29).

A „megoldás” a humántudományok módszertani paradoxonának feloldását célozza meg. Ebből adódik számára a feladat: kimutatni az olvasás – és az írás – paradigmájának ellentétes voltát. Ricoeur ez irányú „dialektikus játékát” zárójelbe tesszük és azt vizsgáljuk, hogy ha a szövegértelmezés paradigmája magának a szövegnek a tulajdonságaiból épül fel, akkor a „magyarázat lehetősége”, s nem igényel-e

⁶ Lévi-Strauss szerint: a mítosz nyelvezet, a mítosz a nyelv területére tartozik. Mindebből következik számára: 1.) mint, „minden nyelvi létező, a mítosz is nyelvi alkotóegységekből áll”, 2.) „ezek az alkotóegységek magukban foglalják a nyelv struktúrájában is szabályszerűen meglevőket, vagyis a fonémákat, a morfémákat és a szemantémákat. Ezek azonban úgy viszonyulnak az utóbbiakhoz, mint ők maguk a morfémákhoz, azok pedig a fonémákhoz. Mindegyik forma az összetettség magasabb fokában különbözik az előzőtől. Ezért azokat az elemeket, amelyek tisztán a mítoszhoz tartoznak – s mind közül a legösszetettebbek – nagy alkotóegységeknek fogjuk nevezni” (Cl. Lévi-Strauss: Strukturális antropológia. Budapest. I:2001. Osiris. 167–168). Az Odipusz mítosz példája, mint zenekari partitúra mitémák elrendezésének modelljéről. Lásd: Lévi-Strauss 2001: 170–174.

idegen területet. Ricoeur a szöveg objektivitás négy alapviszonyát rögzíti: a.) „az értelem tartalom rögzítése”, b.) „a szerző szellemi intencióinak és az értelemtartalomnak az elválasztása”, c.) „a nem-kinyilvánított viszonyok kibontása”, d.) „a címzettek meghatározatlan száma.” A magyarázat ezen objektivitás alapviszonyai önmagukban megállnak, „adekvát módját” képezik a magyarázatnak, nincs szükség idegen (természettudomány) területek bevonására, vagyis arra, hogy „átvigyük a dolgokat egy valóságterületről a másikra”, például a „tények területéről a jelek területére”. (P. Ricoeur 2002:68–69). A szövegértelmezés paradigmája, – mint utaltunk rá – összekapcsolja a beszédaktus elméletét a cselekvésemeléttel, s ezzel azt feltételezi, hogy az olvasó (értelmező)–magyarázó saját objektív valóságával szembeül a szöveg olvasásakor, így olyan metodológia birtokába jut, amely által társadalomtudományi kijelentéseket tehet. Ennek lehetőségét Ricoeur két egymást követő, de fordított mozgás irányt leíró eljárásban látja: az egyik a megértéstől a magyarázatig vezet, a másik a magyarázattól a megértésig.

Nézzük először, milyen út vezet a *megértéstől a magyarázatig*. A kérdés az, hogy miként értjük meg a szöveget, amely, mint láttuk, a jelek területén belül van, és önmagában megáll. A megértés során Ricoeur, akárcsak Gadamer a szöveg értelemtartalmának megragadásában látja a megértés lényegét, mivel az a jelentéshorodó. Azonban a magyarázat és az értelmezés dialektikája éppen abban áll, hogy a megértésben a szöveg értelemtartalma és a szerző intenciója között disszonancia áll fenn, amely új helyzetet teremt. Ha viszont az objektív értelemtartalom különbözik, vagyis eltér a szerző szubjektív szándékától, akkor az „értelemtartalom többféle módon konstruálható és rekonstruálható” (P. Ricoeur 2002:69). Ebben az esetben a szerző valószínűsíthető szándékának feltárása alapján a „helyes megértés” nem oldható meg. E helyett Ricoeur a konstrukciót ajánlja, amely „folyamat-formát” hoz létre. Hirsch (1967) nyomán kijelenti, hogy a „helyes jelentés” hipotézise kialakításához nem rendelkezünk szigorú szabályokkal. A hipotézis felállítása az értelemtartalom konstruálás végett fontos, de mivel egy szöveg totalitás, magában is egész, igényli a rekonstruálást. Más szóval a szövegnek konstruáltan és rekonstruálnak kell lennie. Mert csak így mutatható ki az adott szövegben a rész és az egész viszonya, éppen úgy – mondja Ricoeur –, mint a „műalkotások és az életmód” esetében, ahol szintén a megítélés különleges módjára van szükség. A szöveg-egésznek a rekonstrukciója tehát körkörös eljárás, ugyanis egy meghatározott rész-vonásnak az egészből való leválasztása a részösszefüggések ismeretében történhet meg. Ennek fordítottja, hogy az „egészet csak a részek rekonstrukciójaként” tudjuk visszaállítani. Következésképpen, a hermenetikai kör nemcsak az eljárás alapvető szabálya, hanem a humántudományok, s egyáltalában a tudás

alapvető szabálya, amely nem jár együtt „szükségszerűségek”, „evidenciák”, „cáfolhatatlan definíciók”, fontossági sorrendek, a „lényeges” és „lényegtelen” kimutatásával. Ugyanis a szöveg individuális alakjának kidolgozása és lokalizálása „vélekedésen alapul”. Ricoeur itt szóképet használ: a szöveg „dombormű”. Ez pedig azt jelenti, hogy a rekonstrukció perspektivikus torzítással jár együtt, amely főleg az olvasásban (értelmezésben), mint „egyoldalúság” van jelen (P. Ricoeur 2002:70). Az interpretációban kiküszöbölhetetlen egyoldalúság, ami egyrészt a szöveg nyitottságából és „többszólamúságából” adódik, másrészt a tudós dogmatizmus és a szkepticizmus közötti ingadozásából. A „pozitív többszólamúság”, amelyet az írott diskurzus jellemzőjének tart, az egészként felfogott szöveg jellemvonása, és pedig egészen pontosan az, hogy a szöveg nyitott. S ez a nyitottság teszi lehetővé a különböző olvasási módokat, értelem-konstrukciókat. Ha a szöveg tipikus vonása a nyitottság, akkor a hipotézis bizonyításának folyamata, mint fentebb említettük, inkább a valószínűség logikájához áll közelebb, s nem az empirikus igazolás logikájához. Az interpretációs eljárás, tehát, nem igazolási és következtetési eljárás, hanem az adott ismeretek tudásában a valószínűbb interpretáció módja, vagyis ebben az értelemben az „értékelésről, az érvényesség mérlegeléséről” van szó és nem a bizonyításról. Ricoeur az értékelést analógnak tartja a törvény értelmezés jogász argumentációjával, mivel ott is „bizonytalanságról” és „minősített valószínűségről” van szó (P. Ricoeur 2002:70). Ha kigyűjtjük a hermeneutikai „bizonyítási” eljárás kulcsfogalmait, és azt szembeállítjuk az empirikus eljárás hasonló kategóriájával, akkor érthetőbbé válik Ricoeur fentebb és az alább szóba jövő metodológiai törekvésének lényege:

Kulcskategóriák	
Hermeneutikai tudományokban	Empirikus tudományokban
Szöveg	empirikus
Többszólamúság	valóságos
Valószínűség	egyértelmű
Érvelés (argumentáció)	következtetés
Érvényesség	bizonyítás

A „szövegről szóló tudományosan használható tudás” fogalmait tehát nem önkényes, szubjektív, nem a racionális tudományosság relativizálását jelentik, hanem arra a belátásra utalnak, hogy emberi dolgokban az emberek eszméket és intézményeket hoznak létre, amelyek bizonyos magatartásokat implicálnak ember és ember

között, s ezek a kapcsolataik alapvető „biológiai” szükségleteik jellegét is befolyásolják. Ez láthatóan nem a természettudomány metodológiája. Az eljárás szel­lemtudományi alkalmazását az „indexkonstruálás módszere” alapozhatja meg, amely a szubjektív valószínűségek logikája esetében tipikusnak számít, ugyanúgy „alap” lehet „az individuummal foglalkozó tudomány számára, amely így teljes­séggel rászolgál a tudomány névre” (P. Ricoeur 2002:70). A szövegről szóló tu­dományos tudás alapja tehát annak *újrafelismerése*, hogy a versengő interpretációk közül az az érvényes, amely valószínűbb, mint a másik. A lehetőségek közötti vá­laszthatóságnak ez a széles skálája összhangban van a szöveg nyitottságáról tett kijelentéseivel, amit paradigmatis érvényűnek tekint a „humántudományok egésze” számára.

A következő lépésben Ricoeur a szöveg értelemtartalmának ezt a többszóla­múságát az emberi cselekvésre, mint lehetséges konstrukciók egyik esetére vonat­koztatja. Ricoeur a cselekvéelmélet „legújabb” teoretikusainak (E. Anscombe, A. I. Meldon) felismeréseiből indul ki. Eszerint a cselekedet célra irányuló tevékeny­ségként csak akkor érthető meg, ha a „mit tesz” kérdésre olyan választ kapunk, amely ténylegesen a „miért”-re válaszol. A „miért” kérdésre adott válaszok közül csak annak van értelme, amely megjelöli a cselekvés motívumait. A motívum ebben az esetben a cselekvés „alapja”, illetve „megalapozása”, és nem pusztán oka. A mo­tívum tehát minősíti a cselekvést, ilyennek vagy olyannak ítéli meg. A motívum a cselekedetet egy „általánosan ismert értelemmel” látja el, például, ha elmagyarázod, hogy ezt vagy azt milyen szándékkal (bosszú, féltékenység) tetted, akkor azt kér­dem tőled, hogy cselekedetedet ezen érzések vagy hajlamok alapján kategorizáljam. Az intuitív példa a magától értetődő vonásra utal, vagyis arra, hogy a cselekedet az adott szociokulturális környezetben ismert, tudott magatartás. Az „értékkarak­terek” – a kívánságok, a hitelvek mint erők, kényszerek – egyszerre készítenek cse­lekvésre és igazolják is a cselekvést, megmutatják a hozzájuk kapcsolódó jót, mint értéket. A kérdés tehát a következő: miért tetted azt, amit tettél? A cselekvés in­dítéka, motívuma magában hordja a cselekvés értelmének argumentálását. Ponto­sabban, lehetővé teszi, hogy állást tudjunk (mellette vagy ellene) foglalni. Követ­kezésképpen, a motívum bizonyítása láthatóvá teszi az argumentációs eljárás lo­gikáját. Egyrészt, mert amit az emberi cselekedetben meg lehet és meg kell konst­ruálni, az a cselekedet motivációs alapja, vagyis a motívum az az értékalakzat, amely képes „magyarázatot” adni a cselekedet motívumára. Másrészt a motívumok révén magyarázott cselekvés kapcsán az „argumentáció” az az egyesítő folyamat, amely által kiemeli a cselekvés szöveghez hasonló többszólamúságának jelentőségét (P. Ricoeur 2002:71).

Az elmondottakból következik Ricoeur számára a kérdés: az értelemtulajdonítás kiterjesztése a szövegről a cselekedetre igazolható-e? A cselekedet értelméről szóló érvelés (argumentáció) lehetővé teszi, hogy a szerző-cselekvő különbséget tudjon tenni saját kívánságai, vágyai és hitelvei között, s ezeket alá tudja rendelni „olyan konkrét dialektikának”, amely magyarázza az ellentétes beállítódásokat. A cselekvésnek ebből az „eltávolodó-visszatérő” jellegéből adódik a különbségtévésnek az a módja, amely „az emberi cselekedetek társadalmi notációjának folyamatában zajlik”, s amelyet, mint láttuk, metaforikusan „feljegyzésnek”, „tudósításnak” nevez. A cselekedeteket, amelyeket már „feljegyeztek”, „továbbjelentettek,” az érvek többszólamúsága alapján lehetővé teszik, hogy szintén különböző módon lehessen magyarázni motivációs hátterüket (P. Ricoeur 2002:71).

Az eljárásnak az a módja, amely elvezet a megértéstől a magyarázatig inkább fogalmi, mint művelti. Ricoeur kijelenti, hogy az „értelemtulajdonítás koncepciónk” a „megértés fogalommal szinonimnak tekinthető”, s az „értékelés, érvényesség-megállapítás” fogalma a „magyarázat fogalom ekvivalense” (P. Ricoeur 2002:71). Tágabb módszertani összefüggésben ez azt jelenti, hogy Ricoeur összekapcsolja a cselekvéstudományt irodalomkritikai eljárását a társadalomtudományi megfelelőjével. A cselekedettől a cselekvőig terjedő alárendelés és tulajdonítás folyamatát ismételtelen a jogász eljárásból látja magyarázhatónak, amikor is a törvényszéken különböző döntéseket mérlegelnek szerződésesség, bűncselekmény stb. kapcsán. Röviden: a jogász eljárás is argumentációs, érvelő eljárás, vagyis értékelő mérlegelő (Hart). Ez pedig azt jelenti, hogy a jogi gondolkodás képezheti az átmenetet, az összekötő kapcsot az irodalomkritikai és társadalomtudomány „érvényesítés-elmélet” között. Mindkét esetben ugyanis az érvényesítési eljárás polemikus jellegű, minden értelmezés ítélet is egyben, melyet egy „fellebbezés” vált ki, illetve annak ellenében fogalmaznak meg, s minden érvelési szituáció megkérdőjelezhető. Azonban míg a törvényszéken egyszer csak megszakad a további fellebbezés lehetősége, addig sem az irodalomkritikában sem a társadalomtudományokban nincs „utolsó szó”, ha mégis előfordul, akkor „megsértették a tudományos értelmezés szabályait” (P. Ricoeur 2002:72).

A szövegértelmezés paradigmájának második eljárása a *magyarázattól a megértés felé halad*. Ricoeur szerint itt egy „új alakot” felvett dialektika érvényesül, amely a „szöveg vonatkozási funkciójából (referencialitásából) adódik” (P. Ricoeur 2002:72).

Az olvasó-értelmező vagy-vagy beállítódás pozíciója a szöveggel szemben tehát egyrészt lehet immanens, „a szöveget, mint világtalan jelenséget” kezelő – ez az irodalomkritikai, és különböző strukturalista irányzatok álláspontja. Másrészt pedig aktualizáló – referenciális, vagyis „új és nyilvánvaló” viszonyokat bonthatunk

ki az értelmezés „művészetének” alkalmazásával – ez a társadalomtudomány eljárása.

Ricoeur végül is az első esetet tekinti legitimnek, mivel az itt említett irányzatok az „epoché” felfüggesztéséből indulnak ki. A szöveget tehát ebben az első esetben a valóságtól elvonatkoztatott, dekontextualizált tárgyként kell értelmezni. Ricoeur szavaival: „(a)mit olvasásnak hívnak, az a valósághoz fűződő jól látható viszonyok felfüggesztésének a kiterjesztése, és a szöveg pártjára állás abból a célból, hogy meg lehessen maradni ennek a világot vesztett helynek a keretei között. Egy ilyen döntés után a szövegnek többé nincs külső vonatkozása, már csak úgynevezett belső oldalai vannak” (P. Ricoeur 2002:72). Mindebből a lényeg már ismeretes, vagyis a mítoszt először is magyarázzuk és nem értelmezzük. Az itt nem részletezendő a nyelvészeti, szemiotikai eljárással, amely mint láttuk a „magyarázat” metodológiáját hivatott „megfejteti”, egy hermeneutikai alapokon építkező társadalomtudomány sokra nem viheti, hiszen ott a tárgy a szöveg értelemtartalmának jelentése. S nincs az a szöveg, amelyet meg tudnánk érteni, és jelentését meg tudnánk fejteni (értelmezni, sőt magyarázni) születési körülményeitől, a szociokulturális kontextusától, a szerzői szándékoktól elvonatkoztatva, nem is beszélve aktuális vagy éppen aktualizálható jelentésétől eltekintve.

A problémát Ricoeur is érzékeli, hiszen a nyelvészeti finommechanika alkalmazása után azt szeretné megmutatni, hogy a magyarázat hogyan épül rá az értelmezésre. De, láthatóan, ezzel is csak annyit tudunk meg, hogy szerinte mi a magyarázat, vagyis, hogy az érvelés, argumentáció, azt viszont nem, hogy miként működik a magyarázat, mint az értelmezés kiegészítője a társadalomtudományok hermeneutikai eljárásában. Amit itt a „strukturálista algebra” túlformalizált szemiotikai műveleteiből Ricoeur helyreállít, az nem más, mint a formának a tartalomhoz rendelése. Más felől pedig a szöveg, mint tiszta szöveg a maga immanenciájában a magyarázat által tehető láthatóvá. Azonban, ebben az „ab intra” (W. Stark) állapotában a szöveg nem elégíti ki a társadalomtudomány tárgy-igényét, még akkor sem, ha a szemiológia a nyelv strukturális modelljének kidolgozásával lehetővé tette az alkalmazását a mítoszelemzésben. A magyarázat ebben az értelemben, noha önmagában megáll, ahhoz, hogy a társadalomtudomány eljárása lehessen ki kell terjesztenie vonatkozási horizontját „ab extra”, a nyilvánvalóan a szövegben létező szövegen túlra utaló viszonyokra, vagyis arra a referenciára, valóságra, amire utal, amiből létrejött s ami egyben a kontextusa is. Ezért van az, hogy, noha Ricoeur is úgy látja, a magyarázatnak az értelmezésre kell épülnie, mégis más megoldást javasol, s ennek „igen erős” paradigmátikus karaktert tulajdonít a humántudományok egésze tekintetében, amit három szemiotikai vagy szimbolikus funkció kiemelésével vizsgál, amelynek ismertetésétől itt eltekintünk.

IRODALOM

- Berger, L. Peter-Luckmann, Thomas.: *A valóság társadalmi felépítése*. Budapest. Jóság Kiadó, 1998.
- Pászka Imre: *A fordított folyamatok struktúrái*. Szeged. Belveder Kiadó, 2006.
- Ricoeur, Paul: *Emlékezet-felejtés-történelem*. In: *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. (szerk.N. Kovács Tímea). Budapest. Kijárat Kiadó, 1999.
- Ricoeur, Paul: *A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés*. In: *Szociológiai Figyelő*. 2002/1–2. 60–76.
- Ricoeur, Paul: *L'identité narrative*. In: *Esprit*. Nr. 7–8/1988.
- Ricoeur, Paul: *Narrative and Interpretation*. (szerk: D. Wood). Routledge, London, 1991. 19–21.
- Szabó Márton: *A szöveg alapú társadalomtudomány*. In: *Szociológiai Figyelő*. 2002/1–2. 77–104.
- Geertz, Clifford.1994. *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest. Osiris Kiadó
- Austin, L.John. 1990. *A tetten ért szavak*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. Routledge. London